

Գրական ամսյալներ
Գրիգորյան Գոհրապար
Հարավայսեր 1913

89.99.092

9-76

891.99.092

Զ-76

ԳՐԱԿԱՆ ԱՍՈՒԼԻՍՆԵՐ

Բ.

„ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՅՐԱՊԻ ՆՈՐԱՎԷՊԵՐԸ”

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՅՐԱՊ

Կ. ՊՅԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ
1913

Արձույն
2

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ

№ 165

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՅՐԱՊԻ ՆՈՐԱՎԷՊԵՐԸ

Էստեան Սանուց Միութեան երկրորդ Գրական Ասուլիսը որ նուիրուած էր Գրիգոր Զօհրապի նորավէպերուն վերլուծութեան, տեղի ունեցաւ 17 մարտ 1913, Կիրակի, Բերայի Էստեան Վարժարանի սրահին մէջ:

Նախագահ Դուրեան Սրբազանի բացակայութեան հետեւանքով, հաւաքոյթին նախագահեց Պ. ՄԵԼՔՈՆ ԿԻՒՐՃԵԱՆ:

Յաջորդաբար խօսք առին Պ. Պ. Յ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ, որ համառօտ գիծերու մէջ ներկայացուց Զօհրապի կեանքը և գրական գործունէութիւնը, ՇԱԽԱՐՇ ՄԻՍԱԲԵԱՆ, որ առաւելապէս ծանրացաւ Զօհրապի գրական գործունէութեան բացասական կողմերուն վրայ, ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷՆԵԱՆ, որ ներկայացուց Զօհրապը իբր նորավիպագիր և անոր դերը թրքահայ գրական շարժման մէջ, ՏԻԿ. ԶԱՊԷԼ ԱՍՍՏՈՒՐ, որ խօսեցաւ Զօհրապի հերոսունիներուն վրայ, ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԼԽԱՍ, որ պտոյտ մը ըրաւ Զօհրապի գործերուն մէջ, և Գ. ԽԱԺԱԿ՝ որ Զօհրապը ներկայացուց իբր իր միջավայրին արտայայտիչը:

ԶՕՂՐԱՊԻ ԳՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

(ՀԱՄԱՌՈՏ ԱՎՆԱՐԿ Յ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻՒ)

Գրիգոր Զօհրապ, 1861 ին Պէշիքթաշի մէջ ծնած, իր նախնական ուսումը ստացած է Պէշիքթաշի Մաք-րունեան և Օրթաքէօյի Թարգմանչաց ու Լուսաւորչեան վարժարաններուն մէջ:

«Այ հայերէն լեզուն լաւ սորված եմ, կ'ըսէ Զօհրապ, ոչ ալ հայ գրականութեան մասին հմտութիւն ունիմ. ինչպէս այս գրականութեան մէջ մուտք ունեցեր եմ, ես ալ չեմ գիտեր լաւ մը»:

14 տարեկանին Չափազիտական վարժարան մտած, 18 տարեկանին աւարտած է զայն:

Իր հրապարակագրական գործունէութիւնը կը սկսէ 1878 ին, Լրագիր օրաթերթին մէջ, ուր խմբագրականներ գրած է: Յիշատակելի է իր գրավէճը Մինաս Զե-րագի հետ՝ Պերլինի քօնկրէին չուրջ:

Հրապարակագրական գործունէութիւնը շարունակած է Երկրագոռնի մէջ՝ ազգային և գրական յօդ-ուածներու շարքով մը, որուն մէջ ուշագրաւ է «Զինա-կան նամականի»ն:

Տիկին Սրբունի Տիւսարի Մայրաքան առթիւ սուր գրավէճ մը ունեցած է Ռ. Յ. Պէրպէրեանի հետ:

Զօհրապ անցնելով Արփիար Արփիարեանի Մասիսին, հրատարակած է հոն իր առաջին վէպը՝ Անհետացած Սերտեղը, — «ողորմելի վէպ մը, ինչպէս կ'ըսէ ինք, որ բռնապետի և բնապաշտ ձգտումներու յիմար խառնուրդ-մըն է»:

Յետոյ սկսած է իր նորավէպերու շարքը Մասիսի

և Արեւելքի մէջ, յաջորդաբար հրատարակելով Ներսէսը, Արմենիսան, և ուրիշներ:

Այդ միջոցներուն հրատարակած է յօդուածաշարք մը թեթեւ երգիծանքի՝ օրուան մարդոց և ազգային գործերու վրայ, Ողեւորութիւն յիշատակներու մէջ տիտ-ղոսով:

1893 ին Հրանտ Ասատուրի հետ հրատարակած է Մասիսը իրր գրական հանդէս, զոր 1893 ին շարունակած է առանձին:

Նոյն միջոցին Հայրենիքի մէջ հրատարակած է Նարդիկ կիսաւարտ վէպը և սկսած է Ծանօթ Դեմքերու շարքը՝ գրական նոր սեռ մը փորձելով:

Իր հրապարակագրական գործունէութեան վերջին փորձն է Մասիս օրաթերթին հրատարակութիւնը, 1898 ին, աշխատակցութեամբ Սիպիլի և Հրանտ Ասատուրի:

Զօհրապ իր չափահասութեան տարիքին մէջ փոր-ձած է բանաստեղծութիւն ալ գրել, — հրատարակելով քսանի չափ քերթուածներ:

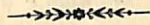
Իր գրական կեանքին վերջին արտայայտութիւն-ները երեւցան Ազատամարտի մէջ՝ Էջեր Ողեւորի մը Օրա-գրէն խորագրին տակ:

Զօհրապի նորավէպերը լոյս տեսան երկու տարի առաջ երեք հատորներով, — Խղձմտանքի Զայներ, Կեանքը ինչպէս որ է և Լոռա ցաւեր: Պատրաստութեան մէջ են Յիշուցան և Գոյնզգոյն:

«Այժմ ես չեմ տեսնում, ըսաւ Զօհրապ, կը տեսնեմ որ բոլոր կեանքս կուտելով անցուցեր եմ. օգտակար թէ փաստակար կուտ՝ ինչ վերջը եկողները պիտի ըսեն: Միտք ունիմ, փախելու համար գրական գործունէութեանս չքջանը, պզտիկ թատերախաղ մը գրել՝ որուն նիւթը արդէն մտքիս մէջ պատրաստ է»:

ԶՕՂՐԱՊ ԵՒ ԻՐ ՎՐԻՊՈՒՄՆԵՐԸ

(ԲԱՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ Պ. ՇԱԽԱՐՇ ՄԻՍԱԿԵԱՆԻ)

Տիկիներ, Պարոներ,

Երիտասարդ մըն է որ կը յաւակնի իր նկատողութիւններն յայտնել անդրանիկի մը գրական գործունէութեան մասին: Դժուար թէ կարելի ըլլար երեւակայել աւելի ապերախտ դեր մը:

Ամէն բանէ առաջ, հետաքրքիր էր բնորոշել Զօհրայի գրական գործունէութեան էութիւնը: Ինչպէս սկիզբ առած է այդ գործունէութիւնը, ինչ է իր իսկ հայեցողութիւնը այդ մասին:

Իր նորավէպերէն մէկուն՝ «Կարծեմ թէ»-ին մէջ, կը կարդաք սա հատուածը.

«...ես տարիէ մը ի վեր Աննիկէն բաժնուած էի, այն խօսուշաւին մէջ զոր կը մղէի կոնջական զբօսանքներու համար, աւելի հեռախօսութիւն ուղեւորի մը պէս քան թէ ճշմարիտ վայելքի մը սիրոյն»:

Արշաւ մըն ալ իր գրականութիւնը: Աւելի մօտենալու համար իրենց ճշգրիտ հասկացողութեան, դուք պարտաւոր էք, ամէն բանէ առաջ, նկատողութեան առնել նոյն ինքն հեղինակը, իր կեանքն և ըմբռնումները: Ապրած, օր տեսած մարդ, Զօհրայ աւելի իր փորձառութիւններն է որ կը պատմէ, — թերեւս յուշատետրէ քաղուած էջեր, — երբ հարկ զգայ պահ մը մեկուսանալ իր հոգերէն: Կը պատմէ ու կ'անցնի: Զի խորասուզուիլ կեանքի յորձանքին մէջ: Ուղեւոր մըն է, որ տարօրինակ պատմութիւններ կը զրուցէ, անցքեր կը նկարագրէ, աւելի մղուած «խօս արշաւի» մը հաճոյքէն քան արուեստագէտի մտահոգութեամբ, արտադրող՝ ստեղ-

ծագործող մարդու տենդով ու անոր երկունքով: Զունի հորիզոն, չունի որոնումներ: Յաճախ խոստովանահայր մըն է որ իր մտերմութիւնները կը հաղորդէ, այնքան մանրամասն, մինչև սկիզբը և վախճանը, երբեմն կենսագրութեան յանգելու աստիճան: Ու զարմանալի չէ որ, իր նորավէպերուն մէջ աւելի յաճախ narrationներ, դիպագրութիւններ կան քան երեւոյթներ, աւելի անհատներ են որ կը շարժին քան տիպարներ: Սառաններ, Տալիլաներ չէ որ կը ներկայանան, այլ Սառամը, Տալիլա մը: Ու ռժման արկածներ, «զանազան դէպքեր» նիւթ կազմեր են նորավէպի:

Ուրիշ վրիպում մը, — հրապարակագրի խորթ ջիղ մը կ'ապրի տակաւին իր շատ մը նորավէպերուն մէջ: Բարոյախօսութիւն, քարոյութիւն, անվերջ խորհրդածութիւններ, որոնք կը խաթարեն շքեղ կերտուածք մը: Հեղինակը վարագոյրը կը վերցնէ կեանքի մէկ շատ փոքր էջին վրայ, մասնիկի մը վրայ. ինք բաներ կը կը տեսնէ, ինք կ'ապրի, ու կը հարցնէ ձեզի թէ դուք ալ հասկցե՞ք էք: Եւ կարծելով թէ հասկցաք, կը սկսի բացատրել, եզրակացնել, և աւելի շատ՝ լուռ ցաւերն են որ այս դժբախտութեան կը զոհուին, այսինքն բուն իսկ այն ցաւերը որ բացատրութեան կարօտ չեն: Երեւակայեցէք թէ ձեր դիմացն ունիք աղջիկ մը որ կը ժպտի ձեզի: Այդ ժպտը՝ շատ պերճախօս է ձեզի համար, ամբողջ պատմութիւն մըն է: Բայց ահա յանկարծ, մանկամարդուհին կը դառնայ ձեզի, ու կ'ըսէ. «Գիտե՞ք ինչու ժպտեցայ, — որովհետեւ... կը սիրեմ ձեզ»:

Ու այսպէս է որ, իր Յակոբիկը՝ հրաշալի դիմադրութիւն մը, կը վերջանայ արձակունակ մեկնարանութեամբ մը.

«... Յաւը որ զինքը տարաւ, բորոտութիւնն էր՝ տարածուած այնքան մեր մէջ, և որուն իր առողջ նկարագիրը չտոկաց»:

Այդ հիշանդութիւնը կը կոչուի՝ պայմանադրական կեդիօնը ընկերութեան:

Առէք Արմենիական: Տիպար մըն է, ստոյգ գիծեր, միջավայր, հոգեբանական հանգոյց. բայց, ինչքան մեղանշում արուեստի պահանջներուն դէմ, — հասարակ միտքեր, աւելորդաբանութիւն, անտեղի խորհրդածութիւններ...

Հրաշալի տեսիլ մըն է կեանքը երբոր դիտուի այն վարագոյրին պատուածքէն զոր պատանութիւն կ'անդաշնեն...

Տակաւին չեմ յիշեր նոյն այդ նորավէպին վերջարանը, — քսան տողնոց այն տեսակ մը faits divers-ը, խճողուած՝ խորհրդածութիւններով և փիլիսոփայութեամբ...

Ահա, դարձեալ, ձօնօն: Հեղինակը ինք ալ վստահ չէ թէ յաջողեցա՞ւ: Եւ կը սկսի, իբրեւ վախճան, մեկնաբանել խորհուրդը, ինչպէս վարդապետ մը:

Ահա վերջապէս, Ճիտին Պարտքը, ա՛յնքան կենդանի, այնքան հրաշալի: Մեր չուրջն է միշտ այդ մարդը. — «սե կաշիէ մեծկակ պալուսակը առտու իրիկուն իր ձեռքը բռնած կ'երթայ փողոցներէն»։ մեր մօտն է այդ տիպարը, մեզի հետ կողք կողքի, մեր ճամբուն վրայ, չողենաւին մէջ կամ դէպի տուն: Ո՛րքան բարախուն՝ իրականութեամբ, ո՛րքան բնորոշ:

Իայց, Զօհրապ յարմար չի դատեր իր այդ չքնաղ բնորոշումը վերջացնել հոն ուր ինքնին՝ բնականէն պիտի վերջանայ, այլ պէտք կը զգայ ծովը նետել Յովսէփ աղան, պէտք կը զգայ արկածայի՝ բռնադքսիկ վախճան մըն ալ բերել կցել անոր՝ ու դարձեալ խորհրդածութիւններ, խորհրդածութիւններ...

Եւ արդէն, իր մօտ տեսակ մը անդիմադրելի ձրգտում կը տեսնուի նիւթը յարմարցնելու վախճանին, հիւստուածքը, յաճախ ամբողջ գրուածքի ոգին զոհելու

հետաքրքիր dénouement-ի մը, անսովոր կամ կեղծ հանգոյցներու:

Գունեղ նկար մըն է Զմարտադրան, — գեղջուկ յոյն սպասուհին, «բոլոր խոհարարներուն, ծառաներուն ու նպարավաճառի աղոց երազած աննման աղջիկը»: Աշխարհիկ երիտասարդ մը կը հետապնդէ զինքը, բայց մանկամարդուհին իր երեսն իսկ չի նայիր: Երիտասարդը, վրդովուած, կը շարունակէ իր հետապնդումները, ու կէս գիշերին յանկարծ կը բռնէ զայն, երբ կը սիրարանէր... անկիւնի մտավաճառի մանչուն հետ, «բսան տարեկան անշահ տղայ մը, աղտոտ, իւղոտ, միսի, ճարպի հոտերով ծեփուած գանելիք մը»:

Երիտասարդը, միշտ անհանգիստ, կ'որոշէ հասկնալ այդ «ախտավարակ հաճոյքին» գաղտնիքը: Եւ անախաժաշուի յոյն գեղջուկ սպասուհին է որ կը սկսի քաբողել, ինչպէս պրօպագանտիստ մը.

... Ո՞վ ես դուն որ ինծի պէս խեղճ ու աղքատ աղիկ մը կը հետապնդես... Բաղդը քեզի ամէն վայելք լիուլի շուայլեր է անիրաւ առտտաձեռնութեամբ, և տսիկա ուրիշներու զրկանքովը շինուած է... Այդ հէք պատանին որ իր աշկերտի աղտոտ ու բիրտ գրգռեակին վրայ կը պտօցնէ խանութին բոլոր թանձրացած հոտերը, իբր թէ իր գոթախտ ձախառուգիրը տանէր հետը ամէն տեղ, օրն ի բուն ամէնէն նկուն աշխատութեան մը դատապարտեալն է. իր տաժանքին փոխարէն ստացած չնչին ու ողորմելի տմսական վարձքը, չայրենի՛քը, հոն, հեռո՛ւն. — այս բանը դուն չես գիտեր — սպասող հօր մը, մօր մը...

Կ'ընդհատեմ: Ամբողջ վերջարանն է այսպէս. բռնի կարկտուած, բոլորովին անհարազատ հրապարակախօսութիւն մը՝ որ անխնայ կ'ոչնչացնէ նորավէպին այնքան խոստմնալից հիւսքը:

Այսպէս Ֆուրքուան ալ, որ այնքան յաջող՝ կ'այլանգակուի բոլորովին աւելորդ «հուսկ բանքով» մը.

Այս արբեցութիւնը Յարիայի գանձը չէ՞ր միթէ այս ողորմելի մարդուն ձեռքը, ամենազօր կտորողութիւնը որ վրէժներ կը լուծէ, մարդոց ու դիպուածներու դէմ անխորհր:

Ու այսպէս բազմազան են վիպող կամ արտահայտագէտ Զօհրային վրիպումները: Շատ բան անսովորութեանց է հին օրերէն, Թարգմանչաց վարժարանի չորջանէն կամ Անհետացած Սերունդէն: Դիտած էք տեղի թէ անտեղի մէջբերումներու (citation) մասնաւոր ձգտումը որ տեսակ մը ունակութեան կը մօտենայ: Իր արտադրութիւնները յաճախ կը տարտղնին, կամ կը ծանրաբեռնուին բիրադան հնոտի մէջբերումներով, — շատ բան կարդացած մարդու վկայութիւններով կամ վերջիշումներով: Տեղ մը (Սյիկիւ) նկարագրելով երիտասարդի մը թափառումները, հարկ կը զգայ փոխ առնել Ռուսինեանի մէկ խօսքը: Ուրիշ տեղ մը՝ բնակարանի մը չափազանց բարձր ըլլալն է որ կը նմանցնէ Պ. Փափազեանի «Վերելք յԱյրարատ»ին: Այս վարժութիւնը հաւատարմօրէն մշակած են Պէրպէրեանն ու իր աշակերտները, — «ինչպէս կ'ըսէր Ռասին», «ինչպէս կ'ըսէր Պուլո»: Բայց ո՛րքիչ ո՛րք իւրացուցեր է Զօհրայ, — ընդհանրապէս արդիական, աւելի մօտ՝ եւրոպական նորութիւններու:

Իր ո՞ճը: Զօհրայ ունի պայծառ, աշխոյժ և պատկերալից ոճ մը: Բայց՝ այդքան: Ոճը չէ զարգացեր, չէ արդիացեր: Անգլիացի քննադատ մը, Mathew Arnold, անվիճելի հեղինակութիւն, անգամ մը ըսած եղաւ ոճի մասին. Have something to say and say 't as clearly as you can. (Ունեցէ՛ք բոկի՛ք մը և ըսէ՛ք այնքան յստակ որքան կրնաք): Այս միակողմանի խօսքը, զոր անշուշտ չպիտի ստորագրէր ինքը՝ Արնօլտ, թերեւս հաւատքի հանգանակ մըն է մեր կողմատանայ

գրողներուն համար: Բայց չի կրնար դառնալ ուղեցոյց մը՝ նրբախիղճ արուեստագէտին համար: Յստակ է Զօհրայի ոճը, այո՛, բայց անփոյթ: Մենք կը սիրենք անփութութեան տեսակ մը, սիրուն նեկիթէն. օրինակ՝ Քեղանի մանկամարդուհի մը որ քմայքով մազի հիւսք մը ձգեր է քունքէ ի վար: Բայց ի՞նչ տպաւորութիւն պիտի կրէիք, եթէ այդ միեւնոյն չքեղ մանկամարդուհին ձեր քովէն անցնէր, ու չըլազգեստին ծայրէն տեսնէիք միսօի սպիտակ երիզ մը...

Մնաց իր, շատ է այլասերած իր լեզուին հարազատութիւնը: Ո՛րքան թրքաբանութիւններ թէ պարբերութեան և թէ մանաւանդ բառերու, հոյովներու: «Ուրիշ մը՝ ծովսնկոյ ըլլալը ամենեւնի քիչ տանգաք տոռոյ վիսաձան մը ըլլալուն վրայ պնդեց» (Երջանիկ Մահը):— Ուսովնիւ, մէջքերին, իրանուն, միւսակոշկիս, աղօթագիրքին, սեռօրինակն, ձայներին, ևայլաճքնիդ, քաղաճքնիդ, քրքրախաղերնոս, օր մը կոռօքներնոյ վրայ դնելով, դիմացինիդ... — զիպուածարար կ'ընարեմ:

Կը զգուշանամ երկարելէ. ընդհանուր ակնարկ մըն է այս, և առանձնապէս բացասական կողմերու մասին: Չէի ուզեր յիշել իր առանկութիւնները, Փօստալը, Լոստանդին, Մերայ Տէրը, Ժամուռն Բակը և ուրիշներ: Եթէ իբրեւ ժողովածու քննենք, թերեւս ամէնէն յաջողն է *Խղճմտանքի Չայները*: Միւս երկու հատորները կարելի էր ջնջել կէս առ կէս, — և Զօհրայ ոչինչ պիտի կոչօրնցնէր:

Իր փիլիսոփայութիւնը: Առաջին օրէն իսկ խառնուածքով յեղափոխական, ինչպէս կը վկայէ իր Անհետացած սերունդին մէջ հատուած մը, յետոյ աստիճանաբար կ'ազօտանայ իր գիմազմութիւնը: Կը կարդաք իր արտադրութիւնները, — մէկուն կը կարեկցի, ուրիշով

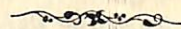
մը կը զուարճանայ, տեղ մը հեգնութիւն, ուրիշ տեղ մը սրտմտում, տեղ մը արտունջ կամ արգահատանք, — բայց ձեզի համար դեռ անորոշ կը մնան իր համակրութիւններն ու ատելութիւնները: Ձեզի համար գաղտնիք է տակաւին, թէ ո՞րն էր այն աշխարհը զոր կ'երազէ, ո՞րն է այն աշխարհը զոր կ'ատէ: Ձգտումներն են որ ծուփ կուտան մէկ այս, մէկ այն ուղղութեամբ, միշտ անկայուն ու յարափոփոխ:

Եւ այսպէս, ահա, Զօհրապ՝ իր նորավէպերու գրականութեամբ՝ երեւան կուգայ իրրեւ խոստում մը որ դեռ կը տանջէ: Եթէ նկատէինք զինքը ծիրանի գօտի մը, պիտի ըսէինք թէ իր գոյները չեն տեսնուիր այն յստակութեամբ կամ ներդաշնակութեամբ որ սպասելի են: Կամ, կը դգանք թէ ժայռ մը կայ մէջտեղը, և արեւը չենք կրնար տեսնել իր բոլոր վեհութեամբ, իր բոլոր ջերմութեամբ: Զօհրապ չէ տուած դեռ իր Գործք, թէ եւ ունի գործեր, — կայծկաւունքները ու ժեղ և գեղեցիկ տաղանդի մը:

ԶՕՀՐԱՊԻ ՆԵՐՈՍՈՒՀԻՆԵՐԸ

(ՃԱՌ ՏԻԿ. ԶԱՊԷԼ ԱՍԱՏՈՒՐԻ)

Պարոններ և Տիկիներ,

Զօհրապի գրականութեան վրայ կարող գրադէտնելու դատողութիւնները լսելէ յետոյ, բոլորովին աւերորդ պիտի ըլլար ինծի համար խօսք աւանդ, եթէ իբրեւ կին՝ մասնաւոր ըսելիք մը չունենայի իր նորավէպերու մասին, զորս տարիներ առաջ կարդացած, կը յիշեմ բոլորն ալ, իրր թէ երէկ կարդացած ըլլայի:

Անոնց վրայ խօսելու համար սակայն պէտք է որ քսան տարի ետ դառնամ, և քիչ մը իմ մասին ալ խօսելու անպատշաճ հարկին մէջ գտնուիմ:

✓ Զօհրապ թերեւս այն գրադէտն է որ ամէնէն աւելի տղաւորութիւն գործած է վրաս: Ասոր պատճառը շատ պարզ է. մենք, կիներս, աւելի կը յիշենք զմեզ հարաւորները քան զմեզ փայփայողները, որովհետեւ փայփայանքի վարժուած ենք արդէն, և Զօհրապի գրականութիւնը ճշմարիտ հարուած մը տուած է իմ հաստատ ու միամիտ հաւատքիս՝ կնոջական արժանապատուութեան և կանացի սրբութեան մասին:

Այն միջավայրին մէջ, ուր տպրած ու դաստիարակուած եմ, այն շրջապատին մէջ ուր անցուցած եմ մանկութիւնս և երիտասարդութեանս մէկ մասը, սա համոզումը ներշնչած են ինծի թէ՛ Զօհրապին հերոսութիւնները մասնաւոր դասակարգի մը կը պատկանին, որոնք իրաւունք չունին պատուաւոր մարդոց սիրոյն և յարգանքին: Կրնաք երեւակայել իմ չուարումս, անոնց

բացարձակ աստուածացումը տեսնելով՝ ամէն հիացման ու յարգանքի արժանի մեծ գրադէտի մը գըրչին տակ:

Ի զուր ժամանակակից գրադէտները կը ջանային տարհամոզել զիս իմ աղանդիս մէջ, և ջրել հաւատացեալի խորունկ դաւանանքս. ըսելով թէ իմ ճանչցած կիներս ռոմանթիք գրականութեան կը պատկանէին, թէ նորաձեւութենէ ինկած էին իրենց ընտանիքին, իրենց տունին-տեղին փարած, քաւոնական սիրոյ մը կապուած կիները, անձնուիրութեան և պարկեշտութեան հերոսութիւնները, որոնց տիպարը ճանչցուած է մասնաւորապէս Հայունին:

Այս դաւանանքը Զօհրապինը եղած է մասնաւորապէս, ինքն է որ զայն քարոզած է ամէնէն առաջ մեր մէջ, քանի որ Արփիարի, Փաշայեանի, Կամսարականի հետ, սքանչելի տաղանդով մը անշուշտ, ինքն է որ հիմը դրած է իրապաշտ դպրոցին մեր մէջ ու շարունակած է զայն:

Արդարեւ ամէն ազգի մէջ բացառիկ ուժեր պէտք են՝ նորութիւնները ընդունելի ընելու համար ժողովուրդին, որուն աւանդապահ ու տարամբ գիւրազգածութիւնը անընդունակ է օտար ու նորօրինակ երեւոյթներու: Զօհրապին հզօր գրիչը միայն կրնար իր եզական հրապուրներովը սիրելի ընել մեզի Ֆլօպէռի գրականութիւնը:

Ի՞նչ է արդէն Իրապաշտ գրականութիւնը, երկու բառով, եթէ ոչ ֆիզիքական տիեզերքը մանրամասնօրէն տեսնելու՝ և զայն առանց վերապահութեան նկարագրելու ազատութեան նուիրագործումը, — Բնապաշտ դպրոցին վրայ չեմ խօսիր, որովհետեւ Զօհրապ ընապաշտ գրադէտ մը եղած չէ երբեք: Մինչդեռ Ռոմանթի-

քութեան գլխաւոր դերը եղած է նկարագրել ինչ որ չենք տեսներ, այլ զոր կը զգանք և կը գուշակենք մեր զգացման, մեր մտածումին համաձայն:

Վիպագիրներէն ոմանք արտաքին աշխարհն ու զգայութիւնները կը բացատրեն իրապաշտներն են անոնք: Ոմանք զգացումներն ու մտածումները կը վերլուծեն. ռոմանթիքներն են ասոնք:

Եւ սակայն տգեղութիւններ նկարագրելու իրաւունքը չի վտարեր գեղեցկութիւնները արտայայտելու պարտականութիւնը:

Եւ չենք կրնար համոզուիլ որ իրապաշտ գրականութիւնը մեր մէջ մօտա գտած օրէն՝ անհետացած ըլլան մտքի և սրտի տէր կիները, տեղի տալով անոնց որոնք իրենց ֆիզիքական չնորհներովը միայն կոչուած են ընտանեկան և ընկերային կեանքը յեղաշրջելու:

Զօհրապին նորավէպերը սակայն ասիկա հաստատելու բնոյթը ունին:

Դիտեցէ՛ք. իր քառասունէ տեւի նորավէպերուն մէջ՝ չկայ մէկ կին մը գոնէ որ ուղղամիտ, պարկեշտ և սրտով ու մաքով հուսատարիմ մնացած ըլլայ իր սիրոյն:

Սկսինք իր ամէնէն սուրբ վէպերէն. ի՞նչ է Տալիւն. փոփոխամիտ, թեթեւարարոյ աղջիկ մը:

Ի՞նչ է Աննիկը, Կարծեմ քեզին հերոսունին. կեղծիքի գլուխ-գործոց մը:

Ի՞նչ է Սառան, գոր ինք ատաքինի կին մը կը համարէ. հասարակ պջուհի մը որ իր ամուսնին հետ կ'ապրի սիրով, և ուրիշ մըն ալ կը կապէ իրեն խոստումներով:

Վերադարձին Մաքրիկը, Դիմակըին մանկավարդոյ տիկինը, Երչակի մանրէին հերոսունին որտի և մտքի մեղաւորներ են ամէնքն ալ, Խարխալին Սուրբիկ հա-

Նորմն անգամ, գերազանցօրէն անբասիր կինը, սոսկալի տիպար մըն է շահանդըութեան, որ սակարկութիւն կ'ընէ Աստուծոյ հետ իր բարեպաշտութեան մասին, և իր ջերմեանդ աղօթքներուն ու վառած մոմերուն փոխարէն վարձք կը պահանջէ անկէ:

Առջի սէր առջի բարիքն թագուկ սուտուն միայն բացատրութիւն կը կազմէ այդ թափօրին մէջ, բայց ան ալ անցեալին կը վերաբերի, մեր սերունդէն չէ:

«Իր դէմքը... խորշոմներով լեցուն, կաթնապուրին երեսը ծածկող պարուտակին կը նմանի, մաքուր ու փոթ փոթ:»

Աւելորդ է կարծեմ խօսիլ Պարսնանդեային փաղորդայնրին մէջ՝ Տիկին Յովսէփեանին, Փօսրալին մէջ՝ Սոսրիկ հանրմին և Փորոյիկին մէջ՝ Նարդիկին և Մաւայիդ բարեւ ըրէ՛, Այրիկ, Միւսը նորալէպերուն մէջ յիշուած կիներուն վրայ, որոնք բարեբախտաբար հաղուազիւտ ցուցանքներ են մեր ազգին մէջ, և սակայն իրենց անբարոյականութեամբ ոչ միայն չեն զզուեցներ զինքը, այլ երբեմն կը հիացնեն իսկ:

Կը փորձուիմ հարցնել թէ արդեօք իրապաշտ դըպրոցը անբարոյական կ'ընէր միայն ներկայացնելու համար կազմուած է:

Ուրկէ՞ կրցած է գտնել Զօհրապ այն պարկեշտ, աշնուասիրտ, ուղղամիտ, յաւիտենապէս իրենց խէտքին յարած տիպարները որոնք արական սեռին կը պատկանին, և որոնք իր հերոսներու վսեմ պարը կը կազմեն:

Պարսնանդեային փաղորդայնրին բանաստեղծը, Կատակին դժբախտ զոհը, Միւսիւ Սէֆէրեանը, Միւսին հաւատարիմ սիրահարը, Ֆոքրոնան, Այիկեպին Սահակը, Յուսեփ աղան, Տաղիլային Տօքթօրը.— բոլորն ալ լուսնաթիւք տիպարներ, անստգիւտ նկարագիրներ, բո-

լորն ալ հաւատարիմ իրենց սէրերուն, բոլորն ալ զոհերն են թեթեւաբարոյ, խաբեպատիր կանանց անսիրտ մեքենայութիւններուն:

Հապա Ճիտիկ պարտքին Յուսեփ աղան, այն բարի, անձնազօհ հայրը. հապա Ժամիկ բակին տէրա՞բը որ իր տրտին ցաւէն կը մուռնի, անարժան մարդ մը եկեղեցիին մօտ թաղած ըլլալուն համար:

Լուսանդիկն ողորմելի խոտուսներն անգամ զոհէ սիրոյ մէջ հաւատարիմ պահելու չնորհ կ'ընէ, ինչ որ կը զլանայ սիրուած, պաշտուած, երկրպագուած կիներուն զորս իր անզուգական տաղանդը կը բանաստեղծացնէ, իրենց մոլութիւններէն իսկ առաւելութիւններ քաղելով իր նիւթին համար: Ոչ մէկը այդ կիներէն դատապարտուած, ո'չ մէկը նախատուած է. հեղինակը ո'չ մէկուն համար դորձածած է անարգական բառ մը. որովհետեւ անոնք լեցուն իրաններ, հրդեհի նման բոցավառ կամ ածուխի կոտորուածքի պէս փայլուն մատեր և վրդովիչ, յիմարացնող նայուածքներ ունին: Աչք կը գոցէ անոնց ամէն հրէշութիւններուն, և անտարբեր կը մնայ երբ իրենց պղտիկ ձիւնաթուր թաթիկներուն մէջ կը ճմլեն կը բզկտեն զիրենք սիրող սիրտերը:

Արդէն զրազէտը՝ կոռ ճակատագիրը, զրեթէ անոր նպատակը կը նկատէ իր խաբէութիւնը, կեղծիքը, անհաւատարմութիւնը, սլաքանքը, այն ամէն զղուելի հանգամանքները որոնք մարդը կը նուաստացնեն, և որոնց դէմ յաւիտենական կռիւ մը կը մղեն զիստութիւնն ու դատախարակութիւնը:

Ինքը ըսած է տեղ մը. «Արմենիսա ուղղամիտ կին մը ըլլալով, հետաքրքրական և շահազրկու ըլլալէ դադրեր էր:»

Ինչ սարսափելի գաղափար կաղմած է ուրեմն ինքը

կնոջ մասին որ չի կրնար տուրան ուղղամտութեան նկարագիր մը տալ անոր :

Իր ամէնէն սուրբ, ամէնէն համակրելի և խոհական կնոջ արարողը մայրականն է, որուն բարեհաճած է ըսել տալ. « Բանի որ ինծի արուած չէր աշխարհքը վայելի, ջանացի որ ուրիշներ առանց ցաւի վայելին զայն. իմ զրկումովս ուրիշներուն վայելքը չինեցի » :

Այդ միեւնոյն մայրապետը քիչ մը ետքը կ'ըսէ սակայն. « Էրիկ մարդոց ցաւատանջ գոռում գոչումները մտիկ ընելով իմ սրտիս զսպուած ու անմուռնչ ցաւերը գոհացում կը ստանան, կը մեղմանան » :

Ճշմարիտ ճիւղ մը չէ՞ այն կինը որ իր սիրահարը լքուած ըլլալուն համար՝ վրէժ կը լուծէ բոլոր այրերէն :

Բայց ինչո՞ւ այս յոռեակտութիւնը կանանց մասին. ինչո՞ւ մոռնալ իրենց անկեղծ հրայրքներուն անձնատուր, անոնց համար տանջուող, անոնցմով մեռնող գերազանց ցապէս հերոս կիները, որոնք ամէն չարչարանք սիրով կը տանին՝ հաւատարիմ մնալու համար իրենց հոգւոյն մէկ խորունկ զգացմանը :

Պիտի փափաքէի որ վարպետը մանէր սեմերէն ներս ո՛չ միայն սրահներուն, ուր կիները հօլանի լանջքերով, մետաքսի չրշիւններով, իրենց ծոծրակին բուրումնաւէտ շնորհքը կը պատցնեն, այլ նաեւ հոն ուր կինը պարզ չըջագոյնի մը մէջ նոյնքան գեղանի, պարտքի, աշխատութեան և ճշմարիտ սիրոյ կիանքը կ'ապրի, — թող ըլլայ զրկանքով, տուրանութեամբ լեցուն կեանք մը, որմէ իրեններուն երջանկութիւնը կը կաղճուի :

Բայց յարգելի հեղինակը երես կը դարձնէ այդ կիներէն, աչքերը կը գոցէ զանոնք չտեսնելու համար, որովհետեւ գուցէ կը վախճայ անոնց յաւիտենական հրա-

պոյրէն, ինչ որ միասակար պիտի ըլլար իր թէղին : Ինքը աչքի առջեւ ունի միայն իր հերոսահիներուն աշխարհքը և կ'ըսէ :

« Ընկերական կեանքի մէջ, կինը թշուառութեան և անխիղի տարր մըն է միայն և ոչ այլ ինչ : Իր խոստացած կըջանկութիւնը խարուսիկ երազ մ'է միայն, և ինքը կալիքսոյի նման հեշտամոլ և պաշտելի դիցունի մը, ուրիշ նպատակ չունի, բայց կ'ընէ մոլորեցնել մարդը աշխատութեան ճամբէն, և իր ինքնայօժար գերութեամբը ձեռք բերել այն իշխանութիւնը զոր պահանջելու համար ուրիշ արտօս մը կարող չէ ցոյց տալ » :

Զօհրապ իրաւունք ունի, բայց թո՛ղ ներողամիտ ըլլայ որ ըսեմ, իր հերոսահիներուն համար միայն :

Ահա՛ իմ բողոքս, որուն արդարութիւնը վճռելու համար, բաւական է որ իր խղճմտանքին խորը իջնէ :

Բայց այս բողոքը, ենթադրելով որ հայ իդակահ սեռին մեծամասնութեան սրտին աղաղակը ըլլար, ծաղիկ մը չպիտի աւելցնէր արդեօք իր փառքին դափնիներու վրայ : Որեքնի՞ս նկատողութեան պիտի առնէինք մեր սեռին իրաւունքներուն դէմ զանցառութիւն մը, նոյն իսկ անիրաւութիւն մը հասարակ գրչի մը կողմէ : Բայց Զօհրապը գերազանցապէս կանանց զրազէտն է, ան որուն գրչին տակ պիտի ուզէինք անմահացած տեսնել Հայ կինը իր դարաւոր փառքնութեան գերին մէջ. իր նորավէպերը այսօրուան չեն վերաբերիր միայն, ապագայինն են անոնք, և ետանդագին պիտի բաղձայինք որ դարեր ետքը, այդ հոյակապ յուշարձաններուն մէջ՝ ապագայ սերունդները իր հերոսահիներէն տարբեր կիներ ալ գտնէին, ստոյգ գաղափար մը կազմելու համար ժիւի դարու Հայուհոյն նկատմամբ :

Որովհետեւ իր գեղեցիկ նորավէպերը, որոնք հասար-

ներ կը կազմեն, իբրեւ գրական թանկագին գոհարներ, իբրեւ անկեղծութեան և մեծ տաղանդի շքեղ ճառագայթումները ձեռքէ ձեռք պիտի անցնին անտարակոյս իրենց անմահ հեղինակին անունին հետ:

Իբրեւ գրականութիւն, անոնց արժէքը այնքան մեծ է, որքան քիչ յաւակնութիւն դրած է անոնց մէջ: Ձկայ մէկը որ իր անձէն, իր սրտէն, իր մտածումէն, իր ճաշակէն բան մը գտած չըլլայ այնտեղ:

Որովհետեւ Զօհրայ, հակառակ իր նիւթապաշտ մարդու առեւտրային ձգտումներուն, բանաստեղծ մըն է որ խմաստասէրի և երազատեսի միտք ունի: Եւ խմաստասէրները յաճախ ճշմարիտ բանաստեղծներն են:

Իր ոճը, յստակ, մաքուր, պարզ և բացայայտ, լուսապայծառ պալատի մը կը նմանցնեմ, ուր մութ խորշ մը, ստուերոտ անկիւն մը չկայ: Անիկա կը գրէ առանց յաւակնոտ ճիգերու, անսեթեւեթ, առանց ճամարտակութեան, առանց վնասաւորութիւնի, առանց խճողումի: Գրական աղնուապետութիւնը իր թերութիւնը հղած չէ ամենուին, որովհետեւ մասնաւոր դասակարգի մը համար չէ որ կը գրէ, և ամէնէն անգրագէտ մարդիկ կը հասկնան զինքը առանց ճիգի:

Ասոր հակառակ, ամէնէն շատ բանաստեղծութիւն, նկար, անալիզալ, հնարք և արտայայտութեան նորութիւն կայ իր գրուածքին մէջ: Իր նմանութիւնները ճշգրիտ, զմայելի և անախալ են. իրն են բոլորն ալ, ցոլացումը իր քաջասիրտ, անկեղծ և արտասովոր նկարագրին:

Ինչ սրտառու շողեր կան Փռքոսեանային մէջ որ կը լացնեն, իրենց զգացուած խորունկութեամբը, և ինչ լայն, ինչ ներդաւիտ ոգի դժբախտներուն թերութեանցը համար: Ասիկա ճշմարիտ մարդասէրի զգա-

ցում մըն է որ երջանիկներուն, բախտէն սիրուածներուն յատկութիւնը չէ ընդհանրապէս:

Ինծի համար, մեր գրականութեան անմրցելի հրաշակերտները պիտի մնան իր ձխտե պարտքը, Անդրշիրմի սէրը, Այիւկուն, որոնց մէջ հեղինակը իր տաղանդին ալլաղան կարողութիւններովը ի յայտ կուգայ, իր դիտող, իրեւ զգացող և արտայայտող:

Իր լեզուն, ոճին պէս պարզ և դիւրին, դասական չէ անշուշտ, սեղ սեղ ֆրանսաբանութիւններ և տաճկաբանութիւններ կարելի է գտնել, որոնք ջիղերը թունդ պիտի հանէին հայկաբան պատուելիներուն, և որոնք սիրուն, հաճելի, զարտուղի և հրապուրիչ են:

Ինքը կարգ ու սարքի թշնամի նկարագիր, ինքզինքը շղթայազերծ ըրած է քերականական կարգ մը կապանքներէ, որոնք անհրաժեշտ են միջակ գրողներու համար, բայց իր տաղանդը պէտք չունի անոնց:

«Շատ մը բաներու մէջ, վայցենցելը մեծագոյն ճշմարիտ արդարացումն է» ըսած է ինքը, և իր քերականական շեղումները կը վայլեն իրեն, ինչպէս պիտի վայլէր արտաքոյ կարգի գլխարկ մը շատ գեղեցիկ գլուխի մը:

Սակայն իր ամէնէն մեծ, ամէնէն նշանաւոր յատկութիւնը պիտի մնայ գրելու հազուադէպ ճաշակը, ինչ որ մեծ գրագէտները կը յատկանշէ: Կարելի չէ գրտնել տող մը, զոր աւելորդ համարես իր գրուածքներուն մէջ, կամ վայրկեան մը ձանձրանաա իր երկերուն ընթերցումին մէջ: Իր նկարագրութեանց մէջ հոյակապ, սակաւապետ, նոյնիսկ ազահ այնքան, որ անոնց վրայ հիացած պահուդ իսկ յանկարծ կ'աւարտին: Այս պաշտպային իր ոճը գործածելով պիտի ըսեմ, պչրող կին քր խնայողութեամբ կը գործածէ իր հրապոյրի դանձերը,

վախճալով որ մի գուցէ անոնք չուտով սպառին: Իր
խորհրդածութիւնները այնքան թափանցող, այնքան
հզօր, երկու բառէ միայն կը բաղկանան: Իր տեսիլք-
ները, իր անձկութիւնները, իր հեղնանքը լեցուն բա-
ժակէ մը յորդող կաթիլ մը նեկտարն է, որուն չըր-
թունքդ հաղիւ մօտեցուցած՝ բաժակը ետ կը քաշուի
իսկոյն:

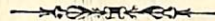
Ամբողջ փիլիսոփայութիւն մը երկու երեք նախա-
դասութեանց մէջ, որուն վրայ կարելի է հատորներ գրել
և որոնք իրենց անկեղծ, խիզախ, պացող, քայքայող ու
չինող իր մտքին փայլակներն են և կը լուսաւորեն ու կը
ներշնչեն ամէն դասէ, ամէն սեռէ ընթերցողները: Ամէն
մարդ կը կարդայ զինքը հաճոյքով, անհամբերութեամբ,
սքանչանքով, ծերերն ալ, երիտասարդներն ալ, ուղ-
ջիկներն ալ, զպլոտցական աղաքն ալ՝ հակառակ մեր
արգելքին, և դրագէտն ալ, ուսմիկն ալ, ու ամէնքը
կը հասկնան, ամէնքը կը փնտսեն զինքը, և իր կարօ-
տը կը զգան:

Այս չէ՞ արդէն զրագէտին մեծագոյն փառքը և
անմահութիւնը:

ԶՕՂՐԱՊ ԻԲՐ ՆՈՐԱՎԻՊԱԳԻՐ

(Սմիտիում Պ. ՎԱՀԱՆ, ԹԷԲԷՆԱՆԻ ճառիկ)

Տիկեմներ, օրիորդներ, և պարոններ,

Կը խղճահարիմ խօսելու գրողի մը միայն դրական
կամ միայն բացասական կողմերուն վրայ, որովհետեւ
մէկ կամ միւս եղանակով կողմնակալ դործ մը կատա-
րած կ'ըլլանք: Հոս քաղաքական կամ ընկերական հարց մը
չէ դրուած մեր առջեւ, որուն մասին կարենայինք թեր
կամ դէմ խօսիլ, զայն en bloc բնդունիլ կամ մերժել,
այլ հեղինակ մըն է որուն գործին ամբողջութիւնը կը
կարօտի մանրամասն քննութեան:

Զօհրապի համար հիացումս պատանութենէս կը
սկսի, և հիմա, երբ վերստին կարդայի իր գործերը,
նորէն ալք տպաւորութիւնը կրեցի. պիտի աշխատիմ
ուսկայն, որքան հնար է, ներկայ բանախօսութեանս
ընթացքին չտարուիլ այդ տպաւորութենէն:

Դժբախտաբար չաս քիչ ժամանակ ունիմ՝ կարե-
նալ վերլուծելու համար Զօհրապի նման հեղինակ մը,
որ բաղձաթիւ այս կարգի ասուլիսներու նիւթ կրնար
ըլլալ: Ինքզինքս բարեբախտ պիտի համարիմ եթէ
միայն յաջողիմ չզոհել էականը ի սէր մանրամասնու-
թիւններու, որոնք կը խուժեն մաքին մէջ, երբ մարդ
չափազանց ծանօթ է նիւթին:

Զօհրապը կարենալ հասկնալու և վերլուծելու հա-
մար անհրաժեշտ է զինք զետեղել այն ժամանակին և
տեղւոյն մէջ, որոնց մէջ ինք ծնած է: Այդ ժամա-
նակամիջոցը այն դրական շարժման չրջանն է որ 1880ի

ատենները կ'սկսի Պոլսոյ մէջ՝ մասնաւորապէս Ֆրանսական իրապաշտ գրականութեան ազդեցութեան տակ։ Մասին հանգէսը և Հայրենիք օրաթերթը, որոնց շուրջը եկան հաւաքուիլ բուռ մը երիտասարդ մտաւորականներ, այդ շարժման կեդրոնները դարձան։ Արիւիար-Արփիարեան առաջին յարուցանողն ու հոգին էր այդ շարժումին, և Գրիգոր Զօհրապ անոր անմիջական աջակիցներէն մին, միւսներն ըլլալով ամբողջ հոյլ մը երիտասարդ գրագէտներու, զոր կը կազմէին Լիւոն Բաշալեան, Մելքոն Կիւրճեան, Հրանտ Ասատուր, Տիգրան Կամարական, Երուսնդ Օտեան և ուրիշներ, բոլորն ալ նոյն իտէալով գտնուելուած և միեւնոյն ոգիով լեցուած։

Այդ չըջանէն առաջ ալ Թրքահայութիւնն ունէր իր շատ տաղանդաւոր գրողները, բայց անոնք անհատներ էին միայն, առանց հաւաքական աշխատանքի և առանց ունէ շոր շարժում յատկանշելու։ Հայրենիքի սերունդն էր որ կուգար գրական և մտաւորական առաջին շարժումը գլուխ հանելու, իր որոշ գրողները զինելով ժամանակակից հայ կեանքին վրայ։

Առաջին ազդեցութիւնը, զոր Արիւիար, Զօհրապ և իրենց ընկերները ունեցան, մեր աշխարհարար լեզուին վրայ էր. անոնք մաքրեցին և ծաղկեցուցին աշխարհարարը, որ տասնեակ տարիներ առաջ թէեւ Մամուրեաններու և Մխաթեաններու շնորհիւ սկսած էր զարգանալ, սակայն, յետոյ, զրաբարեաններու յետադարձ շարժումով, վերստին խաթարուած էր։

Երկրորդը՝ այն ժողովրդասէր ու ժողովրդավար ոգին էր, որով այդ սերունդը խանդավառուած էր և զոր մտքուց հրապարակագրութեան և ընդհանրապէս հայ գրականութեան մէջ։

Երրորդ նորութիւնը այդ հոսանքին՝ իրապաշտու-

թիւնն էր, զոր Հայրենիքեանները առաջին անգամ բերին Թրքահայ գրականութեան մէջ, Ֆրանսացի ժամանակակից գրողներու՝ Զօլայի, Մօփասանի և ուրիշներու ազդեցութեան տակ։ Այդ ատեններն էր որ Արփիար իր վիպակները գրեց և Զօհրապ իր անդրանիկ գործը՝ Անկնտացած Սերունդ մը, որ առաջին յաջող գործն է իբր իրապաշտ ձգտումի արդիւնք։ Տիգրան Կամարական ևս, Տօտէի ներշնչման տակ, կը գրէր իր մեծ վէպը՝ Վարժապետիկն աղբիկը։

Այս գրական շարժման հարազատ ծնունդն ու միանգամայն անոր էն արդիւնաւոր գործաւորներէն մէկն է Գրիգոր Զօհրապ, որ յայտնուեցաւ գրական զանազան սեռերու մէջ, գրելով քննադատական յօդուածներ ու քրոնիկներ, նորավէպեր, հրապարակադրական յօդուածներ և հուսկ ուրեմն բանաստեղծութիւններ։ Անկարելի է ուրանալ սերտ խնամութիւնը որ կայ հեղինակին ստղանդին այս զանազան երևանելուն մէջ, որոնց մին միւսը կը բացատրէ յաճախ։ Ես պիտի քննենմ սակայն այստեղ վիպագիրը միայն, որուն հոգիւթէ կը բաւէ արդէն ժամանակս։

Զօհրապ, իբր նորավիպագիր, խորքով դուռ Պոլսահայ է, մինչ ձեւը Ֆրանսական է և իրապաշտ Արուեստը, որով Զօհրապ կը պատկերացնէ իր նորավէպերու նիւթը, կատարելութեան կը հասնի, և աւելի կ'արժէ, ըստ իս, քան բուն իսկ նիւթը։ Իր ոճը կտրուկ, թափանցող և հրապուրիչ է։ Ոճերը իմ աչքիս մարմիններու պէս կ'ընթանան. Արփիարի ոճը թուլիկ է, և Զօհրապի իսկ բառով՝ տոգոյն։ Բաշալեանինը՝ ողորկ և աւիւնոտ. Կամարականինը՝ ջղուտ ու քիչ մըն ալ չպարուած, իսկ Զօհրապինը՝ համակ զնդեր, այնպէս որ երբ կը կարդաս իր մէկ էջը, կը կարծես տեսնել գեղեցիկ կը-

նոյ մը քալուածքը, ինչուն ու թրթռուն բարձերով:

Զօհրապ գրադէտ ըլլալէ առաջ փաստաբան է, իսկ անկէ ալ առաջ երկրաչափ էր: Երկրաչափ Զօհրապը իր հետքը թողած է գրադէտ Զօհրապին մէջ, որ անշուշտ փաստաբան ատոր կը պարտի չափի և յստակութեան լայն հղօր դրոշմը, որ կը յատկանշէ իր գրականութիւնը: Փաստաբանութիւնը եւս իր առանձնայատուկ տեղը ունի գրադէտ Զօհրապին մէջ. իր նորավէպերը շատ անգամ պաշտպանողականներ են՝ կարծես հասարակութեան սիրային խօսկու կոչուած:

Զօհրապի նորավէպերը հոգեբանական զրուածքներ չեն ինչպէս Պուստապին, սակայն իր հերոսները բոլորեալ հոգեբանօրէն ճիշտ են: Ան շատ անգամ բնա մը միայն կուտայ, փոխանակ ամբողջ վերլուծման մը, և անա խորապէս կը ճանչնանք, կը հասկնանք իր ներկայացուցած տիպարը:

Իր նորավէպերուն նիւթերը մեծ մասամբ կը շօշափեն կեննա սէրը: Այդ սէրը յաճախ կիրքն է՝ Փոքորիկին, Այրիկին, Փոստապին մէջ, մերթ քմաճած զգացում մը, ինչպէս Կատակին մէջ, մերթ անձնազոհ սէրը՝ ինչպէս: Առջի սէր առջի բարիքն մէջ, և երբեմն ալ հաղիւ սկսած յարում մը՝ ինչպէս Ռանակին և Անդրիլիովի սէրին մէջ: Զօհրապ իր նորավէպերու նիւթը յաճախ քաղքենի կեանքէն կը քաղէ, բայց երբեմն ալ կարծես աւելի ազատ ու վայրի չունչի մը կարօտով, կը դիմէ դէպի գիւղն ու գէպի լեւր, և կ'ունենանք ձէյրանը, Այիկեան, Փօքուրըն, Զարուրըն, և այլն: Նորավէպերէն շատը, ինչպէս Յակոբիկը և Լաւանդիկը, ըմբոստացումներ են պայմանադրական սիրոյ և ընթացիկ բարոյականի դէմ: Զօհրապ երբեմն իր նիւթը սպասուհիներու կեանքէն կ'առնէ, ինչպէս Փոստապին, Թեֆարիկին և

Զմարադապին մէջ, և երբեմն ալ այդ ծառաներու՝ ինչպէս Փոքորիկին և Այրիկին մէջ: Սիրոյ մէջ գրամին գերը շօշափած է մէկ քանի նորավէպերով, Մամայի քարէ ըրեն և Պարանանդէսին վաղորդայնը: Կնոջ վրէժը էրիկ-մարդէն՝ կը գտնենք Մայրապետին մէջ: Ոչ-սիրային նորավէպեր հազուադէպ են Զօհրապի գրականութեան մէջ, — Մեղոյ Տէրը, Ժամուս բակը, Ծիտին պարտքը, Ներսէսը:

Զօհրապի նորավէպերուն ցարդ հրատարակուած հաւաքածուներն են՝ Խղճմտանքի ձայներ, Կեանքը ինչպէս որ է և Լուս ցաւը, — որոնց մէջ ժողոված է իր դանազան ժամանակներ գրած նորավէպերը: Այդ տխուր գոնորով գտնենք ուղած է դասուորիկ ետքէն, տեսակ մը գաւանանք գնելով ատոր մէջ զոր առաջ չունէր՝ երբ գտնենք զրի կ'առնէր: Այն ատեն «Խղճմտանքի ձայներ» չէին անոնք իրեն համար և ոչ ալ «Լուս ցաւը», այլ միմիայն ապրուած կեանք, Կեանքը ինչպէս որ է:

Զօհրապի գրականութիւնը մաս կը կազմէ իր ապրողի հաճոյքին: Ան կը գրէ, կարծես, կրօնական աշխատանքներէն յոգնած կամ ձանձրացած, հանդիլ կ'ուզէ: Ինք գրադէտ է, ինչպէս ուրիշներ բարեգործ կ'ըլլան. այսինքն գրականութիւնը իր վայելքի մէկ միջոցն է: Արդէն, Դիտակի պարագայ մըն է որ Զօհրապ և իր ընկերները, գրեթէ ամէնքն ալ, գրականութենէ տարբեր ասպարէզներու կը պատկանին, կամ կը պատկանէին: Արիիար՝ նախ առեւարական էր, Կամարական՝ վաճառական, Զօհրապ և Ասատուր՝ փաստաբան էին և մինչև անգամ երուանդ Օտեան՝ հաշուապետ էր, գրադէտ ու խումբադիր չնդած: Միակը՝ Բաշալեան՝ որ ուղղակի գրականութիւնը ընդգրկած էր իր ասպարէզ, այսօր անկէ հեռացած է խալաւ:

Զօհրապ հայ մտքին ամենափայլուն ներկայացուցիչներէն է, փոխն ի փոխ երագի և վայելքի մէջ ընկղմող, միշտ ի խնդիր գեղեցկութեան և արդարութեան՝ որոնք ինծի կ'երևին սերտիւ իրարու խառնուած իր գրեթէ ամէն մէկ գործին մէջ:—Հերոդոտոս կը պատմէ թէ երբ Քսերքսէս իր բանակներովը Հայաստան արշաւեց՝ լեռնադաշտի մը վրայ հանդիպեցաւ դարաւոր ծառի մը, այնչափ լայն, հովանուտ և համաչափ, որ անոր հանդէպ իր սքանչացումն յայտնելու համար իսկոյն հանեց իր ծանրագին ազարանջաններն և զանոնք կախեց ծառին ճիւղերէն. յետոյ պահապան մը յատկացուց անոր, անմահ մը, զայն միշտ խնամելու համար... և շարունակեց օտնակոխ ընել մեր աշխարհը... Հայ հողէն ծնած այս ծառը՝ ևս կը սիրեմ նկատել իբրեւ խորհրդանշանը հայ մտքին, որ իր անսպառ առուղուծեամբն ու գեղեցկութեամբը կ'սքանչացնէ մինչև իսկ իր թշնամիներն ու կը պահպանուի անոնցմէ: Զօհրապի գործը կ'սուկցնէ հովանին ու փառքը այդ ծառին:

ԶՕՂՐԱՊ ԻՐ ԳՈՐԾԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

(ԽՍՏԱՅՈՒՄ Պ. ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՆԿԱՍԻ ԲԱՌԻՆ)

Բանախօսը նախ վերջիւումներ ըրաւ անձնական յիշատակներէ՝ Գրիգոր Զօհրապի մանկութեան մասին: Յիշեց անոր անցուցած մանկութիւնը լուսաւորչական և կաթողիկ վարժարաններուն մէջ, և այդ մանկութեան ազդեցութիւնը ապագայ Զօհրապին վրայ: Յետոյ մէջբերումներ կարդաց Զօհրապի զանազան նորավէպերէն՝ երեւան բերելու համար հեղինակը ինչպէս որ է:

ԶՕՂՐԱՊ ԵՒ ԻՐ ՄԻՋԱՎԱՅՐԸ

(ԲԱՆԱԽՈՍՈՒՐԻՆ Պ. Գ. ԽԱՃԱԿԻ)

Տիկիներ, ևս պարոններ,

Ինձմէ առաջ խօսողները այնպիսի ճարտարութեամբ գովարանեցին ու դրուատեցին գեղարուեստագէտ Զօհրապը՝ որ ինծի այլևս բաժին չմնաց գովարանելու:

Ես յատկապէս պատրաստուած չեմ Գ. Զօհրապի մասին խօսելու, այլ հոս՝ ազդեցելով նախընթաց ճառախօսներէն, կ'ուզեմ քանի մը խօսք միայն ըսել:

Յարգելի բանախօսներէն մին, ուզելով բնորոշել Զօհրապի ոճը, ըսաւ որ ան զնդերոտ է, զնդերները վրան լլղղացող կիներու պէս: Ոչ, ևս կ'ըսէի. «ոճը ինքը մարդն է»: Զօհրապի ոճը իրեն պէս է — դիրուկ, կարճ, կարուկ, եռանդուն ու ռուսի մը պէս:

Ըսին որ անոր ոճը կայուն չէ, բայց չըսին՝ ինչո՞ւ: Սակայն ամէնէն կարեւորը այդ «ինչո՞ւն» է:

Պ. Թէքէեան հաշուեց այն մեծ խմբակը — այն համասեղութիւնը զոր ժողոված էր Հայրենիք իր չուրջ 90 ական թուականին, — Արվիար, Զօհրապ, Բաշալեան, Կամսարական, Օտեան, Լայն: Անոնց ամէնուն ալ ոճը կտրուկ է, էնէրժիք, բայց յարաշարժ, կայունութենէ զուրկ: Այդ անկայունութիւնը գրողին հոգեւոյն անկայունութիւնն է որ կը ցոլայ իր ոճին մէջ. համոզումի մը, գերակայի մը կամ խաբարի մը պակասն է որ զգալ կուտայ իր ներկայութիւնը: Այդ խմբակը՝ հոս և հանգուցեալ Արծրունին՝ կովկասի մէջ Լիպեթայիզմի ներկայացուցիչներ էին. անոնք դժգոհ էին և այսօր ալ դժգոհ են

ներկայէն, սակայն աղէկ մը չեն գիտեր թէ ի՞նչ է ներկայ չարիքներէն ելլելու արժատական միջոցը: Ու այդ հիմնական տեսակետի պակասը կը դարձնէ զանոնք վարանոտ: Իբր ասղանդաւոր գեղարուեստագէտներ, անոնք կը ներկայացնեն ձիաին Պարտքը, Փոստալը, Այրին. անոնք մեծ ուժով կը ներկայացնեն Դրամի կամ Բաժիրթալի ուժը, անոր կրծող, անբարոյացնող դերը, բայց եւք մը չեն ցոյց տար, ոչ թէ անոր համար որ դիտումնաւոր ըլլալէ աւելի կը նախընտրեն իրապաշտ ըլլալ, այլ պարզ պատճառով, — իրենք իրենց մէջ զեռ օրոշած չեն այդ եւքը:

Չկարծէք թէ ես կը ցանկոյցի որ Գ. Զօհրայ ըլլար դիտումնաւոր կամ քանտանսիս գրող մը. քա՛ն լիցի: Բայց գրողն ինքը իբր մարդ եբք իր ներսն ունենայ որոշ, դրական, անյղիլի ու անյողգողք սկզբունքներ, անպատճառ իր գեղարուեստին մէջ — նոյն իսկ «Գեղարուեստը Գեղարուեստի Համար» գրած տառն, — կ'արտացոյցանէ այդ համոզումները, այդ սկզբունքները...: Իսկ ի՞նչ են սկզբունքները, եթէ ոչ աշխարհայեացքի խնդիրներ: Նաբօլէօն երբ կայսր եղաւ, սրքան ուղեց ստեղծել ֆրանսական արիւթոքրասիք կայսրութիւն մը, անկարող եղաւ, վասն զի սնուած էր Մեծ Յեղափոխութեան սկզբունքներով:

Հայկական Լիպեթալիզմը, ինչպէս և առհասարակ լիպեթալիզմը — չունի և ոչ մէկ արժատական միջոց իր իսկ ձաղկած հասարակական չարիքներուն դէմ: Ան կը մատնանչէ չարիքը, բայց ճամբայ չի ցուցնէր, վասն զի ինքը զուրկ է զեկաւար աստղէ մը, ուղեցոյց նպատակակէտէ մը: Զօհրայ այդ խումբէն է և խումբին լաւագոյնն է: Տաղանդը հզօր է, քննադատող, թափանցող:

Ճառախօսներէն մին անուանեց անոր Փոստալը և Այրին սիրային վէպեր...: Քա՛ն լիցի:

Փոստալին Սուրբիկ հանրմը՝ Մօփասանի Bel-Ami-ն մէջ կը գտնէք, Զօյայի «Paris»-ին պուրժուական բարեգործութիւնով պարապող կիներուն մէջ կը հանդիպիք: Իսկ ինքը Փոստալ տիտղոսի արժանացածը միթէ քիչ մը նմանութիւն չի բերեր Զօյայի Նաւակն առաջին քայլերուն, երբ ան անմեղ էր, Ասօմուտէն դեռ նոր էր դուրս եկեր: Յիշեցէք այն տեսարանը երբ Նանա մերկ կը կանգնի հայելիին առջև, կը դիտէ իր մարմնին կտրուածքները, կը զմայլի և կը խորհի. «Միթէ ա՛յս-հաի գեղեցկութիւնը դուրս պիտի կորչի»: Իսկ Փոստալը կը հազնի Սուրբիկ հանրմի առած զգեստները, կը նայի հայելիին մէջ և կը զմայլի իր գեղեցկութիւնով: Հոն ալ գրամը նանան բող բրաւ, հոս ալ Գառը-գիւղի մենծ աղայի զաւակը, իր սեփական մօր ձեռնառութիւնով լքեց ու դուրս նետեց զաւառացի Հայուհին: Եւ ո՞վ գիտէ թէ ան ալ Նանա մը չէր ըլլար եթէ յարմար պարագաներ ներկայանային:

Այրին սիրավէպ չէ, այլ Հայ Պանդուխտի կեանքն է, աւելին եւս, — պանդխտութեան հարցն է: Այդ նոյն հարցը երգած է կովկասեան մեղուն, — Լէօն՝ իր երիտասարդական գրուածքներէն մէկուն մէջ Պանդուխտը: Երգած է Միկիք Շահնաղարեան Հայ Գիշարացու Սեւ Օրը վէպով. բայց և ոչ մէկը Զօհրայի տաղանդը, անոր գեղարուեստագէտի ճաշակն ու կարողութիւնը ցոյց տուած չէ:

Կը կարդանք Բերայի Շիտակի մեծ վաճառատան մը մէջ ծառայ վարձուած Հայաստանցի գաղթականի մը սիրային արկածները, անոր բնկերոջ վերադարձը դէպի Հայրենիք, անոր կնոջ լացն ու կսկիծը, ու ակամայ միաքերնիդ կ'իյնայ թշուառ Հայութիւնը, զաղթողներու ետեւէն երգող այրիներու և անտէր մնացած որբերու աղբրասնքը:

✓ Զօհրապի գրած ամէն մէկ նորավէպը գոհար մըն է — գեղեցիկ գողտրիկ, հոգեբանօրէն ճշմարիտ: Ծայրէ ծայր կը կարչաք Զօհրապի գործերը և հին կը տեսնաք Պոլիսը իր բոլոր կողմերով: Զօհրապը ինքը Պոլիսն է, — թէ իր բոլոր թերութիւններով ու իր բոլոր սքանչելիքներով...

Զօհրապ հին սերունդի ամէնէն աւելի կատարեալ թիփն է. ան տուեր է ինչ որ կրնայ տալ: Երիտասարդ սերունդը և կեանքի նոր պահանջները կ'ըղձան նոր Զօհրապի մը: Զօհրապ մը որ հինին պէս մեծ ուժով, մեծ տաղանդով երգէ նորը, աշխատանքի երգը: Հին Զօհրապը քաղքենին, միջակօրեալը երգէր, անոր պատկերները ցուցադրեց իր բոլոր ժահրոտ կողմերով, նորը կ'ուզէր որ ցուցադրէ նո՛ր սերունդը:

Եկեղեցու
Եփրատ Գործակալութիւն, Պապը Ալի Հասսէսի

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0370978

65,779